

ETICA GLOBALĂ ȘI NOILE TEHNOLOGII ALE INFORMAȚIEI

Constantin STOENESCU

Universitatea din București, Facultatea de Filosofie, prof. univ., dr.
București, România

Autor corespondent: Stoenescu Constantin, constantin.stoenescu@filosofie.unibuc.ro

GLOBAL ETHICS AND NEW INFORMATION TECHNOLOGIES

Abstract: *My aim in this paper is to argue for the idea that the new information and communication technologies (ICT) have transformed the human society in all its dimensions from the economic activities to the cultural interaction and social structure. If we accept the ideas of a "global village" and of a global common problem, then the new ICT are an exemplary case for the trend to globalization. The question is if we have also enough reasons to conclude that the project of a global ethics is also theoretically and practically justifiable.*

Keywords: *Globalization, global ethics, „global village”, new information and communication technologies, „electronic culture”.*

Adnotare: *Scopul meu în acest studiu este să argumentez în favoarea tezei că noile tehnologii ale informației și comunicării (TIC) au transformat societatea umană în toate dimensiunile ei, de la activitățile economice la interacțiunile culturale și structura socială. Dacă acceptăm ideile de „sat global” și de probleme globale comune, atunci noile TIC sunt un caz exemplar privind tendința de globalizare. Întrebarea este dacă avem suficiente motive pentru a conchide că proiectul unei etici globale este justificabil teoretic și practic.*

Cuvinte cheie: *Globalizare, etică globală, „sat global”, noile tehnologii ale informației și comunicării, „cultura electronică”.*

Planeta ca un „sat global”.

La începutul anilor 1960 Marshall McLuhan publica celebra sa carte, *Galaxia Gutenberg*, în care discuta despre modul în care tehnologiile comunicării pot influența societatea, în cazul de față analiza sa fiind centrată asupra influenței pe care tiparul a avut-o asupra circulației informației și a modurilor de comunicare. Totuși, într-un paragraf intitulat „Noua interdependență electronică recrează lumea după chipul unui sat global” [1]. McLuhan anticipează consecințele pe care noile tehnologii electronice ale comunicării (TIC) le vor avea asupra societății prin aceea că distanțele geografice dintre oameni vor fi anulate de posibilitatea comunicării electronice, astfel încât interacțiunile dintre locuitorii planetei vor deveni asemănătoare celor dintr-un „sat global”, în sensul

că va apărea un nou tip de vecinătate mijlocită de comunicarea la distanță, adică, tehnic vorbind, cu ajutorul undelor electromagnetice și a noilor tehnologii ale informației și comunicării fiecare individ va avea posibilitatea de a fi prezent simultan pe întreaga suprafață a planetei.

McLuhan consideră că această vecinătate electronică presupune un gen de coeziune și de solidaritate specifice unei comunități rurale, în care relațiile dintre oameni presupun o sensibilitate diferită de potențialul alienant al comunității urbane, dar vor apărea alte efecte sociale. De altfel, McLuhan oferă o interpretare în termenii propriei sale teorii a tezelor lui Karl Popper din *Societatea deschisă și dușmanii ei* [2]. Astfel, el consideră că lucrarea lui Popper este consacrată fenomenelor de „detribalizare” din lumea antică și de „retribalizare” din lumea modernă. Astfel, McLuhan apreciază că societatea deschisă s-a născut din scrierea fonetică, fenomen care a presupus spargerea unității biologice specifică unei societăți tribale sau închise, pe când societățile deschise au dezvoltat relații abstracte precum schimbul sau cooperarea.

Potrivit lui Popper, teoriile istorice programează închideri relative la un proiect de inginerie socială, purtând asupra lor un potențial practic autoritarist, indiferent dacă suportul filosofic este asigurat de Platon, Hegel sau Marx. Problema este că și tehnologiile sunt închideri structurate și procedurale, iar efectele folosirii lor sunt evidente, inclusiv în domeniul educațional. Remarcabilă în acest sens este aprecierea lui McLuhan potrivit căreia „P. Ramus și J. Dewey au fost cei doi educatori călări pe coama valurilor unor perioade antitetice: perioada Gutenberg și perioada Marconi sau electronică” [1]. Cartea tipărită asigură coerența lumii, iar programele de învățământ întocmite de Ramus pe baza cărților asigură locuirea în lume. Clasa este singura ușă de intrare în realitate, trecând prin clasă se ajunge în lume. Tot ce se întâmplă în toate domeniile societății moderne: economie, politică, justiție, depinde de textul tipărit comunicat în timpul lecțiilor clasei de elevi. Dewey ar sesiza potențialul de schimbare pe care cultura electronică îl aduce în raport cu această tradiție educațională.

Noile tehnologii ale informației și comunicării duc la apariția tribului (satului) global, ceea ce presupune generarea unor tensiuni la nivel societal prin preocuparea paradoxală pentru reinventarea unei unități de sensibilitate de tip arhaic, închis, tribal. Diagnosticul predictiv al lui McLuhan pentru societatea contemporană surprinde acest fenomen: „Lumea occidentală, în îndelungata ei străduință de a redobândi o unitate de sensibilitate, de gândire și de sentiment, este tot atât de puțin pregătită să accepte consecințele tribale ale unei asemenea unități cum a fost puțin pregătită să înfrunte fragmentarea psihicului uman de către cultura tiparului” [1]. Așadar, tendința spre omogenizare, uniformizare și repetabilitate este contracarată de reapariția unei tendințe de retribalizare, chiar individualism radical, ca reacție la societatea electronică globalizantă. În acest sens, se poate aprecia că în privința aspectelor de criză societatea actuală repetă unele perturbații care s-au produs o dată cu apariția scrierii fonetice în Antichitate și apoi a tiparului în Modernitate.

Dar tehnicile uniformității și tehnologia repetabilității au fost introduse încă din antichitate prin tehnologia tiparului și arta vizuală [1]. În acest sens, cărțile au un rol decisiv în formarea cunoașterii și a societății umane. Altfel spus, atât artele cât și formele tehnologice pot influența științele. Tipărirea de desene și încadrarea lor în enunțuri picturale a avut efecte majore asupra cunoașterii și gândirii, științei și tehnologiei [3]. Asemănător, noile tehnologii modelează cunoașterea și societatea. De exemplu, a apărut un nou gen de *agora virtuală*, reprezentată de rețelele de socializare, în care

cetățenii își spun opiniile și dialoghează, fac schimb de informații și își fixează diversele puncte de vedere. Efectul este o nouă dinamică specifică, cu urmări asupra interacțiunii sociale. Marea problemă este dată de faptul că oamenii cred că simpla prezență în această agora a unei informații o și validează. Să fie „satul global” al noilor TIC dominat de subcultură, informații neverificate, pretenții de cunoaștere greu de susținut, altfel spus, pe bârfe, zvonuri și minciuni?

„Cultura electronică” și câteva dintre efectele sociale ale TIC

Folosesc în mod convențional expresia „cultură electronică” pentru ceea ce corespunde din punct de vedere simbolic și cultural societății informaționale bazată pe cunoaștere. Firește, efectele neintenționate ale noului câmp de forțe sunt numeroase. Ong [4] descrie o nouă formă de oralitate proprie „culturii electronice”, diferită tehnologic de oralitatea antică a culturii grecești, dar care în privința efectelor sociale s-ar putea dovedi la fel de democratică și deschisă. Tot așa cum oralitatea culturii grecești s-a corelat cu democrația antică, oralitatea specifică noii culturi electronice ar putea întări coeziunea democratică a societății actuale. Noile mijloace de comunicare și stocare a informației au consolidat societatea antică și au ridicat gradul de participare a cetățenilor la luarea deciziilor în cunoștință de cauză. Cetățeanul și reprezentanții puterii devin conștienți de schimbul de informații, iar fluxurile multiple ale comunicării influențează procesul democratic și funcționarea statului.

Prin analogie, am putea considera că noua „cultură electronică” nu face nimic altceva decât să consolideze tendințele generate la nivelul societății antice de apariția culturii scrise. Noile tehnologii ale informației și comunicării au crescut gradul de fluidizare a societății și au influențat sistemul global în privința dinamicii relațiilor sociale și politice. Bauman [5] a introdus conceptul de „modernitate lichidă” pentru a descrie caracteristicile modernității contemporane: dacă modernitatea tradițională era solidă, grea și condensată, expresie a unui proiect de de raționalizare a lumii [6], actuala modernitate, „a doua”, este fluidă, ușoară și difuză, în sensul creșterii mobilității, cât și, prin utilizarea noilor tehnologii ale informației și comunicării, al fluidizării cadrelor spațio-temporale prin redefinirea continuumului spațio-temporal: timpul este redus la instanțialitate, iar spațiul nu mai opune rezistență, nu mai are caracterul unui obstacol care desparte. În termenii lui Toulmin, toată această evoluție este o punere în practică a proiectului raționalist cartesian.

Dar să însemne toate acestea că „satul global” prezis de McLuhan a fost realizat? Omogenizarea este obținută, nu știm însă încă în ce fel putem descrie formele de solidaritate și dacă putem vorbi legitim despre o conștiință comună. Pot fi identificate tensiuni interne noii comunități tehnologizate informațional, așa cum ar fi aceea dintre globalizare și omogenizare, pe de o parte, respectiv, violență, distrugerea tradițiilor și a identității, pe de altă parte [7]. Dacă așa stau lucrurile, atunci, în cazul în care luăm în considerare natura relațiilor dintre oameni, în primul rând faptul că nu solidaritatea de tip rural domină, ci, mai degrabă, alienarea și însingurarea specifice unei metropole, atunci poate că denumirea mai potrivită ar fi aceea de „metropolă globală”, iar nu cea de „sat global” [8].

Oricum, redefinirea spațiului public și a celui privat devine necesară întrucât vechile granițe conceptuale nu mai corespund cu noua stare de fapt generată de folosirea TIC, în primul rând prin interacțiuni și transferuri care schimbă raportul dintre conținuturile informaționale care erau în mod tradițional clar separate în publice sau private. Tendința cea mai puternică este aceea a invadării

spațiului public de informații care erau calificate drept private după standarde tradiționale, așa cum ar fi cele privind viața personală. Rețelele de socializare abundă în asemenea transferuri, astfel încât aspecte ale vieții private, mergând până la intimitate, sunt expuse în mod intenționat în spațiul public. Această schimbare de comportament și de viziune generează noi profiluri psihologice individuale și, inevitabil, produc efecte la nivel social.

De fapt, mijloace diferite de comunicare propun limbaje diferite și aceasta duce la tipare mentale diferite. Tot la McLuhan găsim această teză: „Un Descartes este validat de mediul său, de oamenii ce trăiesc mecanismul de care vorbește el. Astăzi, în noul mediu electronic, Descartes este repede lichidat, iar oamenii acordă inconștientului aceeași atenție fragmentară și aceeași acceptare pe care au acordat-o înainte strălucitelor momente segmentare ale conștiinței carteziene. Oare nu este posibil să ne eliberăm de influența inconștientă a propriei noastre tehnologii? Oare educația nu este în esență o încercare de apărare pasivă împotriva agresiunii mijloacelor de comunicare? Deoarece nicio cultură nu a încercat să o facă, răspunsul este incert” [9]

Într-adevăr, până vom ști care sunt terapiile și șansele de vindecare, nu avem nimic altceva de făcut decât să constatăm efectele. Problema este că, în același timp, apar noi decalaje ca efect al diferențelor privind accesul la noile TIC, pe de o parte, iar democratizarea accesului la informație duce la anihilarea criteriilor de verificare a corectitudinii, astfel încât apare riscul de a lua drept bună orice informație apărută în mediul virtual, pe de altă parte. Ambele fenomene au proporții înspăimântătoare în raport cu tradițiile culturale. Bunăoară, experții nu-și mai găsesc locul într-un spațiu în care singurul criteriu de acceptare este dat de dreptul de a fi prezent acolo [9].

Noile TIC și drumul spre o etică globală

În introducerea conceptului de *etică globală* urmez metoda lui Nigel Dower de luare în considerare a unor enunțuri care pun în discuție probleme globale cu scopul de a sesiza caracteristicile și angajamentele lor asertive [10].

Să considerăm câteva enunțuri.

- Guvernele țărilor bogate trebuie să facă mai mult pentru țările lumii a treia.
- Este inacceptabil din punct de vedere moral ca procesul globalizării să distrugă culturile indigene din țările lumii a treia.
- Internet-ul nu ar trebui să fie supus cenzurii sau altor reglementări restrictive în nicio țară a lumii.
- Brazilia ar trebui să oprească despăduririle din jungla amazoniană pentru a elimina o cauză posibilă a încălzirii globale.

Fiecare dintre enunțurile de mai sus are sens și generează atitudini. Le putem considera drept afirmații care au o încărcătură etică și care presupun anumite norme și valorificare ghidează relațiile noastre cu lumea în sens larg. În relație cu aceste norme putem identifica două componente:

1. Un set de valori universale aplicabile tuturor ființelor umane:
2. Un set de obligații și responsabilități globale împărtășite de toate ființele umane.

Aceste două componente definesc un sistem de etică globală. Dacă acceptăm această perspectivă, atunci, pentru cazul TIC, va trebui să luăm în considerare faptul că însăși aceste tehnologii

sunt vectori ai globalizării și că diversele companii din domeniu sunt ele însele un produs al globalizării, având caracteristicile unor companii globale. Prin urmare, a discuta despre responsabilități corporative globale devine o temă necesară și încărcată de semnificație filosofică.

Nigel Dower propune cinci perspective din care putem aborda problemele globale: scepticismul internațional, relativismul, internaționalismul, comunitarianismul și cosmopolitanismul [10]. În continuare voi aplica acest cadru teoretic în analiza aspectelor etice ale utilizării noilor TIC.

Scepticismul internațional. Scepticii consideră că o atitudine realistă presupune recunoașterea faptului că nu există moralitate în relațiile internaționale, că predomină dreptul forței și că, prin urmare, este fără sens să vorbim despre datorii globale. Aceasta înseamnă că problemele generate de noile tehnologii nu ar schimba nimic fundamental în natura relațiilor internaționale. De fapt, regulile și legile dreptului internațional sunt expresia intereselor diverselor entități politice, în primul rând a forței internaționale a statelor naționale. Totuși, noile TIC au creat modificări la nivelul organizării economiei, al diverselor organizații și instituții, inclusiv la nivelul statului ca structură birocratică ierarhică. Duc toate aceste schimbări la o nouă atitudine etică? Scepticii ar susține că fiecare stat este preocupat de obținerea de avantaje competitive și apariția TIC nu face nimic altceva decât să creeze noi arii concurențiale și noi oportunități de afaceri, precum și noi mijloace de control, manipulare și exercitare a puterii prin mijloace intangibile. Fiecare jucător de pe scena mondială dorește să-și maximizeze avantajele, dar nu este posibilă o ordine mondială care să ofere avantaje pentru toți actorii. Noile TIC accentuează tendințele de globalizare, dau competiției un caracter holist și, în plus, generează noi tendințe în competiția pentru rețele și clienți, mai cu seamă prin dominarea pieței de către mari corporații private, gigantii internetului și ai tuturor celorlalte servicii din spațiul virtual. Este evident că nu poate câștiga toată lumea în această competiție dacă luăm în considerare ordinea mondială actuală. Desigur, dacă lucrurile s-au petrecut până acum într-un anumit fel, nu înseamnă că tendințele globale privind TIC nu s-ar putea schimba, dar acest lucru este foarte puțin probabil.

Relativismul. Susținătorii relativismului accentuează diferențele de perspectivă și apreciază că preocupările etice cu privire la noile TIC depind de regulile morale acceptate de diversele comunități, de codurile morale practicate, și atenționează că nu sunt posibile reguli morale globale, că este necesară contextualizarea de vreme ce nu este cu puțință să ieșim din propria perspectivă și să privim de undeva din afară, dintr-un punct neutru care transcende toate perspectivele. Relativiștii ar fi de acord că nu avem obligații morale față de cei ce aparțin unor comunități care practică alte coduri etice, că nu avem nimic altceva de făcut decât să recunoaștem diferențele și să le acceptăm. Fiecare comunitate tinde să-și maximizeze rezultate și va fixa noile TIC într-un spațiu al eficienței, astfel încât tot ceea ce vom sesiza prin comunicare și efort comparativ vor fi diferențele dintre diversele comunități, uneori chiar opoziții.

Internaționalismul. O perspectivă internaționalistă presupune recunoașterea existenței intereselor naționale, dar promovarea și apărarea lor este făcută în context internațional. Fiecare stat este membru al comunității internaționale, astfel încât se poate vorbi despre moralitatea relațiilor internaționale și de rațiuni etice în relațiile dintre state. Interesul fiecărui stat ar trebui să fie acela de al apărării propriilor interese fără a aduce prejudicii intereselor altor state și fără a pune în pericol ordinea și stabilitatea internațională. Statele au obligația etică de a respecta înțelegerile pe care le-au

acceptat. În această privință noile TIC au generat preocupări privind reglementări comerciale cu caracter internațional, așa cum ar fi, de exemplu, protejarea diverselor invenții și mărci din domeniu. Internaționalismul ar putea oferi un cadru adecvat pentru o etică globală, dar deocamdată nu s-a mers mai departe de reglementări de tip comercial ale pieței globale.

Comunitarianismul. Se poate merge și mai departe în direcția integrării politice, în sensul că se acceptă că putem vorbi de o comunitate a statelor lumii și de consecințele care derivă de aici. Putem vorbi despre o tradiție de acest tip, și chiar se fac pași în direcția cea bună, de exemplu, prin asigurarea accesului la cea mai bună tehnologie posibilă în cazul unui anumit domeniu.

Cosmopolitanismul. Teoria pornește de la premisa că avem un cadru global comun. Unii filosofi iau în considerare și persoanele sau generațiile viitoare. Cosmopolitanismul susține că nu trebuie să impunem constrângeri, ci să lăsam diversele modele culturale să circule liber și să se afle în competiție sau interacțiune. Avem cel puțin două motive pentru a crede că evoluția firească ne va duce în direcția cea bună. În primul rând, cosmopolitanismul exprimă o atitudine optimistă și de încredere în capacitatea de ajustare tehnologică. După Julian Simon [11], oamenii sunt resursa fundamentală și ei pot rezolva tehnologic toate problemele, ceea ce ar însemna că nu am avea motive pentru a schimba actualul model de dezvoltare în care noile tehnologii au un rol decisiv în toate privințele, de la constituirea unor noi ramuri economice la modificarea structurii sociale. În al doilea rând, trebuie să respectăm cu prioritate libertățile oamenilor, inclusiv cele economice, așa că intervenționismul nu este corect. Desigur, trebuie să evităm să aducem prejudicii noilor TIC și utilizatorilor lor, libera circulație a bunurilor, persoanelor și informației sunt valorile societății deschise. Unii cosmopolitaniști sunt ceva mai rezervați și văd în creșterea interacțiunilor o sursă de multiplicare a riscurilor și de creștere a incertitudinii.

În loc de concluzie: noile TIC drept putere *soft*

Dacă statele sunt principala entitate în relațiile internaționale și dacă principala valoare este suveranitatea, atunci statele pot invoca dreptul lor de a controla utilizarea TIC pe teritoriul lor. Dar care va fi regimul de proprietate, de circulație și de uzufruct al informației și al cunoașterii dacă le acordăm statutul de bunuri publice pure [12]? Informația și cunoașterea sunt cel mai greu de ținut sub control, ele sunt bunuri care se distribuie fără să se împartă (în mod virtual, aceeași informație poate fi utilizată de o infinitate de persoane și de organizații) și tot ce trebuie este existența unui canal sau mijloc de transmitere funcțional, adică ceea ce noile TIC asigură la un nivel din ce în ce mai performant, cu viteză foarte mare, cu spații de depozitare suficiente și volum de transmitere corespunzător. Problema care apare ține de limitele minții și creierului omenesc, de capacitatea umană de absorbție și de stocare în memorie, de capacitatea de distribuire a atenției și de procesare cognitivă.

Noile TIC devin o putere pentru cei care le dețin, state, organizații, corporații, persoane. Ele pot fi utilizate pentru a obține efectele dorite și în acest sens le putem asocia proprietatea de a afecta lucrurile și procesele într-un anumit fel, ceea ce înseamnă că reprezintă o putere pentru agenții care au capacitatea de a le utiliza [13]. Noile TIC pot întări autoritatea deținătorului lor, pot fi folosite în scopul coerciției și manipulării, pot fi opresive și chiar violente. Noile TIC întăresc puterea de tip *soft*, potrivit distincției lui Nye dintre puteri *hard* și puteri *soft*. [14] Dacă puterea *hard* presupune acțiuni

coercitive și amenințări, de la „morcov”, la „nuia”, puterea *soft* este dată de abilitățile de a forma și de a influența preferințele celorlalți prin folosirea unor resurse intangibile, de la persuasiune la fabricarea unor contexte culturale favorizante. McClory [15] este preocupat de o taxonomie a puterilor *soft* și adaugă printre acestea noua categorie a tehnologiilor digitale.

Prezența noilor TIC în societate este din ce în ce mai semnificativă, generează schimbări inevitabile. Întrebarea este dacă acestea vor duce la o transformare treptată a societății, la accelerări reformiste sau la rupturi radicale. Care vor fi valorile etice ale unei societăți digitalizate, vor fi ele altfel sau altele decât cele tradiționale? Vor schimba noile tehnologii structura și ierarhia sistemului de valori? Rămâne să căutăm răspunsul cu prilejul altor reflecții [16]. Deocamdată resimțim fluxul și viteza schimbării și încercăm să ținem pasul.

Referințe bibliografice:

1. McLuhan, M. *Galaxia Gutenberg. Omul și arta tiparului*. București: Editura Politică, 1975.
2. Popper, K. R. *Societatea deschisă și dușmanii ei*. București: Humanitas, 2017.
3. Ivens, Jr. W. *Prints and Visual Communication*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 1953;
4. Ong, W. J. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London: Routledge. 1988;
5. Bauman, Z. *Modernitatea lichidă*. București: Editura Antet. 2000;
6. Toulmin, S. *Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity*. Chicago: The University of Chicago Press. 1992;
7. Ess, C. *Ethical Pluralism and Global Information*. *Ethics*. În: *Ethics and Information Technology*. 8. 2006, pp. 215–226;
8. Hjarvard, S. *Mediated Encounters. An Essay on the Role of Communication Media in the Creation of Trust in the Global Metropolis*. În: *Global Encounters: Media and Cultural Transformation*, Luton: University of Luton Press, 2002. pp. 69-84;
9. Nichols, T. *Sfârșitul competenței. Discreditarea experților și campania împotriva cunoașterii tradiționale*. Iași: Polirom, 2019;
10. Dower, N. *World Ethics. The New Agenda*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 1999, p. 1;
11. Simon, J. *The Ultimate Resource*. Robertson: Oxford, 1981;
12. Stiglitz J. *Knowledge as a Global Public Good*. În: *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century*, United Nations Development Programme. New York: Oxford University Press, 1999, pp. 308-325;
13. Lukes, S. *Power and the Battle for Hearts and Mind: On the Bluntness of Soft Power*. În: *Power in World Politics*, Routledge, London and New York, 2007;
14. Nye, J. S. *Soft Power*. În: *Foreign Policy*, no. 80, 1990, pp. 153-171;
15. McClory, J. *The Soft Power 30 Report: A Global Ranking of Soft Power*. Portland, 2015 (citat 23.02.2020) Disponibil: <http://www.portland-communications.com/publications/a-global-ranking-of-soft-power/>
16. van der Hoven, J., Weckert, J. (editori), *Information Technology and Moral Philosophy*. Cambridge Studies in Philosophy and Public Policy, Cambridge University Press, 2008.